

KRIITTINEN KATSAUS

2/1998

Tatu Vanhanen: Puoluelaitos ja demokratian toimivuus

Pauli Kettunen: Kuka pääsee tiedon ja osaamisen
Suomeen?

Inari Krohn: Tässä ja nyt -kokemus taiteessa

Pekka Jalkanen: Henkinen, hengellinen ja muinainen

Minna Pöllänen: Mozart ja Eros

KRIITTINEN KATSAUS

N:O 2/1998 35. vuosikerta (Katsaus perustettu 1957)

Julkaisija

Kriittinen korkeakoulu ry
jäsenlehti

Toimitus

Mikko Telaaranta päätoimittaja
Sini Piippo
Tarja Riikonen

Ilmestyminen
Seuraava numero

Neljä numeroa vuodessa
Materiaali viimeistään 15.8.1998

Tilaukset
tiedustelut ja
osoitteenmuutokset

Kriittinen korkeakoulu
Kaisaniemenkatu 1
00100 Helsinki
Avoinna: 9-16
puh 09-684 0010
fax 09-684 00111

ISSN 1237 - 4970

Toimitus vastaanottaa mielellään kirjoituksia lukijoiltaan.
Työtämme helpottaa, jos ne toimitetaan meille levykkeelle
kirjoitettuna.

Artikkeleiden osittainen lainaaminen on sallittua, mikäli
lähde mainitaan.

Tatu Vanhanen, apulaisprofessori (emer.)

PUOLUELAITOS JA DEMOKRATIAN TOIMIVUUS

Haluaisin aloittaa kysymyksestä, miksi meillä ylipäätään on puolueita ja puoluelaitos? Kun katselemme ympärillämme olevaan maailmaan, on helppo huomata, että puolueita on myös muissa maissa. Niitä on kaikissa demokraattisesti hallituissa maissa, mutta myös enemmän tai vähemmän autokraattisesti eli yksinvaltaisesti hallituissa maissa, joissa puolueiden vapaa toiminta ei ole sallittua. Sellaisissa maissa puolueita toimii maanalaisesti, tai puolueita muistuttavia klikkejä syntyy hallitsevan ryhmän sisälle. Näin ollen kysymys näyttää olevan yleismaailmallisesta ilmiöstä, ei mistään suomalaisesta erikoisuudesta. Jokaisessa maassa puoluelaitoksella on tietysti paikalliset erikoispiirteensä. Puolueiden nimet ja puoluejakautumiin vaikuttavat tekijät vaihtelevat maasta toiseen, mutta näitä paikalliseen sosiaaliseen rakenteeseen ja poliittiseen kulttuuriin liittyviä eroja tärkeämpi on se tosiasia, että puolueita on syntynyt kaikkiin maihin ja että ne näyttävät kuuluvan olennaisena osana nykyisiin ihmisyyhteiskuntiin.

Niinpä tulemmekin toiseen kysymykseen: Miksi puolueita on syntynyt kaikkiin ihmisyyhteiskuntiin? Miksi ne ovat niin tärkeitä, että emme näytä tulevan toimeen ilman puolueita? Näihin

kysymyksiin ihmiset ja tutkijatkin antavat helposti hyvin erilaisia vastauksia, mikä vain osoittaa, ettei asiaa ole perusteellisemmin mietitty. Puolueita pidetään luonnollisina yhteiskunnallisina ilmiöinä, jotka eivät tarvitse selitystä. Kuitenkin tällä ilmiön luonnollisuudella täytyy olla jokin selitys. Ei puoluelaitos ole sattumanvaraisesti syntynyt tai jäänyt syntymättä. Haluaisin myös väittää, että puoluelaitoksen synnulle löytyy poliittisen kulttuurin vaihtelusta riippumaton yhteinen selitys, mikä sopii kaikkiin puoluelaitoksiin.

Puoluelaitoksen synnyn selitys löytyy evoluution tuottamasta ihmisluonnosta, jonka peruspiirteet ovat samat kuin muussakin elollisessa luonnossa. Me elämme darwinilaisessa maailmassa, jossa kaikki elolliset olennot joutuvat kamppailemaan olemassaolostaan ja elämiseen tarvittavista niukoista resursseista. Tuon kamppailun tekee väistämättömäksi se, että asumme rajallisessa maailmassa, jossa tarjolla oleva elintila ja resurssit eivät yksinkertaisesti riitä kaikille tänne syntyville. Toisena taustatekijänä on se, että ihmisluontoon, niinkuin kaikkien muidenkin elollisten olentojen luontoon, kuuluu olennaisena osana pyrkimys oman olemassaolonsa säilyttämiseen ja

suvunjatkamiseen. Sen vuoksi kukaan ei luovu vapaaehtoisesti olemassaolostaan eikä rajallisten resurssien tavoittelusta. Tämä vertauskuvallinen geenien itsekkyys tekee kilpailun olemassaolon niukoista resursseista väistämättömäksi luonnon kaikissa osissa, niin myös ihmisyhteiskunnissa.

Seksuaalisen suvunjatkamismekanismin seurauksena olemme kaikki geneettisesti jossain määrin erilaisia, mistä johtuen meillä on erilaiset geneettiset intressit eli etupyrkimykset. Olemme ohjelmoidut omien etujemme ajamiseen, koska olemme kaikki sellaisten yksilöiden jälkeläisiä, jotka menneisyydessä kykenivät puolustamaan asemiaan olemassaolonkampailussa ja jatkamaan sukuaan. Tämä ihmisluontoon kuuluva pyrkimys omien etujensa puolustamiseen heijastuu kaikkiin yhteiskunnallisiin etukii-toihin nykyisissäkin yhteiskunnissa. Yksinkertaisesti sanottuna ihmisten edut ovat vain osaksi yhteisiä ja monilta osiltaan toisistaan poikkeavia, minkä seurauksena syntyy eturistiriitoja ja niihin perustuvia kilpailevia ryhmiä, järjestöjä ja puolueita. Ihmisyhteiskunnissa käytävässä jatkuvassa olemassaolonkampailussa ihmiset, joilla on yhteisiä intressejä suhteessa joihinkin muihin ihmisryhmiin, liittoutuvat keskenään ja perustavat etujensa ajamista varten erilaisia etujärjestöjä ja olemassaolontaistelun poliittisella tasolla puolueita. Näin ollen poliittiset puolueet ovat yhtenä ilmauksena ihmisyhteiskuntien eturistiriidoista. Ne ovat erikoistu-

neet poliittisella tasolla käytävään kilpailuun niukoista resursseista.

Tähän väliin on sanottava muutama sana politiikasta. Mistä politiikassa on kysymys? Monet ovat varmaan kuulleet suositun määritelmän, jonka mukaan politiikka on yhteisten etujen ajamista. Tuo määritelmä on osaksi totta, mutta osaksi harhaanjohtava. Se voi antaa kuulijalle sellaisen harhakuvan, että politiikassa kaikkien edut ovat yhteisiä, mikä ei tietenkään pidä paikkaansa. Poliitikassa ajettut yhteiset edut rajoittuvat oman ryhmän yhteisiin etuihin. Toisaalta haluan korostaa, että ”oma ryhmä” ei ole kaikissa asioissa sama ja muuttumaton. Ihminen kuuluu samalla kertaa moneen ”omaan ryhmään”, joiden skaala ulottuu perheen tasolta paikallisyhteisöön, ammatilliseen tai taloudelliseen ryhmään ja kansallisen tason puolueeseen saakka, joskus jopa sitäkin laajempaan yhteisöön. Esimerkiksi EU:n politiikassa ”omana ryhmänä” on suurelta osin Suomi, mutta laajemmassa kansainvälisessä politiikassa ”omana ryhmänä” voi olla EU. Yksityisen ihmisen kannalta ongelmana on se, että hänen on usein vaikea valita omaa ryhmäänsä, koska hänen yksityiset etupyrkimyksensä voivat liittyä useampiin kuin yhteen ryhmään. Sen vuoksi puolueiden kannatus ei ole vakiintunut ja muuttumaton, vaan puolueet joutuvat jatkuvasti kilpailemaan kannattajiensa lojaalisuudesta. Puolueen kannattaa myös jatkuvasti houkutella uusia kannattajia muista poliittisista ryhmistä,

koska aina on ihmisiä, jotka voivat muuttaa käsitystään ”omasta ryhmästään”. Puoluekannan vaihtaminen ei merkitse sitä, että ihmiset eivät pyrkisi ajamaan politiikassa omia etujaan, vaan ainoastaan sitä, että he eivät ole varmoja siitä, minkä puolueen kautta he voisivat parhaiten edistää omaa etuaan. Tämä epävarmuus tekee puoluepolitiikan jännittäväksi ja ennalta arvaamattomaksi.

Politiikka liittyy osana olemassaolontaisteluun. Siinä on kysymys elämän niukkojen resurssien jatkuvasta uudelleenjakamisesta. Puolueet ovat omissa toimissaan tähän tehtävään. Jokainen puolue yrittää toiminnallaan osoittaa ja todistella, että se ajaa omien kannattajiensa ja kannattajiksi toivottujen ihmisten etuja tehokkaammin kuin muut puolueet. On kuitenkin huomattava, että politiikka on vain yksi taso, jolla ihmiset kilpailevat niukoista resursseista. Samaa kamppailua käydään monilla muillakin elämän tasoilla. Poliitiikan merkitys on kasvanut nykyisissä suurissa yhteiskunnissa, joissa poliittinen päätöksenteko ulottuu suureen osaan kilpailun kohteena olevista niukoista resursseista. Aikaisemmissa yksinkertaisemmissa yhteiskunnissa puolueita ei ollut, koska väestön suuri enemmistö oli politiikan ulkopuolella. Poliitiikka rajoittui hallitseviin perheisiin ja ylimpään yhteiskunnalliseen kerrostumaan. On kuitenkin mielenkiintoista havaita, että puolueet eivät ole kokonaan oman aikamme keksintöä. Aikaisemminkin kehittyneemmissä yhteiskunnissa, ku-

ten muinaisessa Kreikassa ja Roomassa, on ollut puolueita muistuttavia poliittisia ryhmiä.

Tieteellisestä ja teollisesta vallankumouksesta alkunsa saanut yhteiskuntien kehitys loi edellytykset suureten yhteiskuntamuotojen synnylle ja väestön suurten joukkojen aktiiviselle osanotolle taloudelliseen ja poliittiseen elämään. Kun teollisen vallankumouksen luomat uudet resurssit jakautuivat entistä paljon laajemmalle yhteiskuntien sisällä ja kommunikaatioyhteydet laajenivat, ei entinen hallitseva luokka voinut säilyttää yksinvaltaansa. Aikaisemmin politiikasta poissuljetut yhteiskuntaryhmät tulivat mukaan poliittisen yhteisön tasolla käytyyn etukilpailuun ja resurssien jakoon. Alkoi poliittista järjestelmää muuttanut demokraattinen vallankumous, mikä yhä jatkuu. Tähän vaiheeseen liittyy nykyaikaisten puolueiden ja puoluelaitosten synty. Poliittisella tasolla käytävää etutaistelua varten keskenään yhteisiä etuja omanneet ihmiset ja ihmisryhmät perustivat puolueita. Niitä oli perustettu tavallisesti jo ennen demokraattisten valtiollisten laitosten perustamista. Puolueet ajoivat demokraattisia uudistuksia, koska ne saattoivat avata puolueiden edustamille väestöryhmille pääsyn niinsanoakseni poliittiselle osingonjaolle. Demokraattisten laitosten välityksellä puolueet pääsivät jakamaan omille kannattajaryhmilleen yhteiskunnan niukkoja resursseja, jotka aikaisemmin oli käytetty hallitsevan luokan tarpeiden tyydyt-

tämiseen. Näin puolueet ja demokratia liittyvät erottamattomasti yhteen.

Haluaisin väittää, että demokratia ilman puolueita ei ole mahdollista, vaikka voikin olla puolueita ilman demokratiaa. Nykyäänkin on monia valtioita, joiden valtiollisia laitoksia ei voi sanoa demokraattisiksi, mutta joissa maissa silti on puolueita joko avoimesti tai maanalaisesti. Sellaisissa maissa puolueet yhä kamppailevat demokraattisten laitosten perustamisesta. Suomessakin puoluelaitoksen synty edelsi demokratian läpimurtoa useilla vuosikymmenillä. Sama kaava toistuu monissa muissa oman aikamme maissa.

Edellä esitetyn perusteella tulen siihen johtopäätökseen, että puoluelaitos on demokratian toimivuuden välttämättömänä edellytyksenä. Demokratia merkitsee vallanjakoa kilpailevien ryhmien kesken ja puolueet ovat organisatorisena ilmauksena valtaa jakavista ja vallan ja etujen jakoon pyrkivistä kilpailevista ryhmistä. Demokratiaan liittyy sisäänrakennettuna sen tunnustaminen, että ihmisten ja ihmisryhmien edut ovat jossain määrin erilaisia ja että sen vuoksi jokaisen ryhmän on saatava itse valita edustajansa valtiollisiin laitoksiin, joissa käytetään korkeinta päätösvaltaa etujen ja räsitusien jaosta eli niukkojen resurssien jatkuvasta uudelleenjaosta. Demokratiassa valta ei kuulu luonnostaan eikä pysyvästi millekään tietyle ihmisryhmälle. Poliittisen vallan käyttömahdollisuudesta kilpaillaan jatkuvasti. Tuo kilpailu on institutionalisoitu vaalien välityksellä ta-

pahtuvaksi. Puolueet organisoivat ihmiset vaaleihin. Vaalien tuloksena niissä menestyneet puolueet ja puolueiden edustajat saavat määrääjäksi vallan käyttää poliittista valtaa ja päättää etujen jakamisesta yksilöiden ja ryhmien kesken. Heidän vallankäyttönsä tunnustetaan legitiimiksi valtiosäännön asettamisissa puitteissa. Se merkitsee, että demokraattisten hallituslaitosten päätöksiä ei ryhdytä väkivaltaisesti vastustamaan vaan mukaudutaan tehtyihin päätöksiin, vaikka ne eivät kaikilta osiltaan omia toiveita tyydyttäisikään. Demokratian toimivuuden kannalta puolueiden organisoimilla vaaleilla on keskeinen merkitys. Ne ovat perustana legitiimille vallankäytölle ja ne tarjoavat mahdollisuuden legitiimiin taisteluun vallasta ja kaikista niistä eduista, joita vallan avulla voidaan saavuttaa. Jos ihmiset eivät tunnustaisi vaaleilla valittujen poliittisen vallan käyttäjien vallankäyttöä ja päätöksiä legitiimeiksi ja itseään sitoviksi, vaan ryhtyisivät kukin väkivaltaisesti vastustamaan itsensä kannalta epämieluisia päätöksiä, yhteiskunta ajautuisi anarkiaan ja demokratian toimivuudesta ei voitaisi enää puhua. Maailmassa on monia maita, joissa demokratian toimivuus on hyvin heikkoa ja jotka ovat lähellä anarkiaa. Ihmiset ovat ottaneet oikeuden omiin käsiinsä ja maksavat veroja vain oman harkintansa mukaan tai ei ollenkaan. Tietenkin on totta, että demokratian toimivuus ei tehtyjen päätösten legitiimiksi tunnustamisen kannalta ole missään maassa täydellistä.

Aina on ihmisiä, jotka yrittävät kiertää heille asetettuja velvoituksia tai saada etuisuuksia, jotka eivät laillisesti heille kuuluisi. Esimerkkinä voisi viitata vaikkapa veronkiertoon ja sosiaalietujen väärinkäyttöön tai kettutyttyjen harjoittamaan väkivaltaan tiettyjä elinkeinoryhmiä vastaan. Demokratia säilyy kuitenkin toimivana niin kauan kuin yhteiskunnallinen moraali tuomitsee mainitunkaltaiset ilmiöt rikollisiksi ja niin kauan kuin yhteiskunnallisilla laitoksilla on moraalista ryhmiä väärinkäytöksiin syyllistyneiden rankaisemiseen ja poliittisilla laitoksilla kykyä väärinkäytösten taustana mahdollisesti olevien epäkohtien poistamiseen.

Demokratia ei voi toimia ilman puolueita, koska demokratian syvimpanä sisältönä on laillisiin muotoihin vakiinnutettu kilpailevien ryhmien välinen vallanjako. Demokratiaan liittyvä kilpailu taas, niinkuin edellä olen koettanut osoittaa, perustuu politiikan ytimenä olevaan taisteluun niukoista resursseista ja viime kädessä yksilöiden geneettiseen erilaisuuteen ja siitä johtuvaan etujen erilaisuuteen. Ihmisten etujen erilaisuus tekee heidän järjestäytymisensä keskenään kilpaileviin ryhmittymiin eli puolueisiin demokratian puitteissa väistämättömäksi. Toistaiseksi ei ole syntynyt yhtään ainoaa demokraattisena pidettävää valtiollista järjestelmää, jossa ei olisi puolueita. Sen vuoksi toisinaan esitetyt ajatukset puolueiden tarpeettomuudesta ovat absurdeja, järjettömiä. Puolueet ovat tarpeettomia vain diktatuureissa, joissa

valta on yhdellä ryhmällä, olkoon se luonteeltaan mikä tahansa. Toisinaan tuo hallitseva yksinvaltainen ryhmä on nimittänyt itseään puolueeksi, mikä on melko ristiriitaista sen vuoksi, että puolue käsitteenä edellyttää myös toisten puolueiden olemassaoloa. Puolue on puolue vain suhteessa toisiin kilpaileviin puolueisiin.

Demokratia ei voi toimia ilman puolueita, mutta miten on puolueiden itsensä laita. Onko puolueissa demokratiaa vai ovatko ne yksinvaltaisesti johdettuja ryhmiä. Tästä ongelmasta on paljon keskusteltu ja siitä on erilaisia tulkintoja. Haluaisin korostaa sitä, että puolue voi olla demokratian toimivuuden kannalta hyödyllinen, vaikka sen oma sisäinen vallankäyttö ei olisi-kaan erityisen demokraattista. Valtiollisen demokratian edellytyksenä on kansalaisten laillinen yhdenvertaisuus ja mahdollisuus osallistua vallankäyttöön välittömästi tai edustajiensa välityksellä. Demokratia ei edellytä, että vallan pitäisi käytännössä jakautua tasaa kaikkien kesken. Riittää, että se jakaantuu kansan laajoja kerroksia edustavien kilpailevien puolueiden kesken. Puolueiden sisäisessä toiminnassakaan kaikki eivät osallistu yhtäläisesti eikä heidän tarvitse osallistua yhtäläisesti vallankäyttöön. Käytännössä valta kasaantuu suhteellisen pienelle joukolle. Puolueet ovat rakenteeltaan hierarkkisia, mikä tarkoittaa, että hierarkian huipulla olevilla on valtaa moninkertaisesti enemmän kuin hierarkian pohjalla olevilla. Puolueiden rakenteen osalta

voi tehdä sen mielenkiintoisen havainnon, että puolueet ovat kaikissa maissa rakenteeltaan hierarkkisia. Siinäkin on kysymys ihmisluontoon perustuvasta samanlaisesta käyttäytymismallista. Evoluution tuloksena olemme sopeutuneet elämään hierarkkisissa yhteisöissä, joissa arvoasemat ja niihin liittyvät edut jakautuvat epätasaisesti jäsenten kesken. Hierarkkiset järjestelmät ovat osoittautuneet

olemassaolonkampailussa hyödyllisiksi ja sen vuoksi yleistyneet lajille tunnusomaisiksi. Tästä syystä myös puolueet ovat hierarkkisesti järjestäytyneitä. Demokratia tulee esille siinä, että puolueen jäsenet ja erilaiset ryhmittymät puolueen sisällä voivat kilpailla valta-asemista ja vaihtaa hierarkian huipulla puolueen valtaa käyttäviä yksilöitä. Tässä suhteessa demokratia puolueen sisällä on samanlaista kuin demokratia valtiollisessa järjestelmässä. Kilpailuun valta-asemista ja pyrkimykseen syrjäyttää vallanpitäjät olemme oppineet jo evoluution siinä vaiheessa, kun olimme vielä apinoita. Sen vuoksi hierarkkisilla järjestelmillä ei ole huolta huomisesta. Järjestelmä pysyy, vaikka vallanpitäjät vaihtuvat.

Joskus on haaveiltu puolueista, jotka eivät olisi hierarkkisia ja joissa kaikki jäsenet olisivat myös käytännössä tasa-arvoisia. Ellen väärin muista, niin meillä Suomessa vihreän liikkeen alkuvaiheissa ihanteena oli uudentyyppinen ei-hierarkkinen liike, mikä ei olisi edes nimeltään puolue, mutta niinkuin myöhemmin on nähty, niin

ihmisluonne muovasi myös vihreän liikkeen normaaliksi hierarkkiseksi puolueeksi, jossa valta kasaantuu järjestelmän huipulla oleville. Se muoto, mikä puolueilla ja demokratialla on nyt, voi vastaisuudessa muuttua, koska kaikki elämän ilmiöt ovat jatkuvan evoluution alaisia, mutta perusrakenteet ja teemat tuskin olennaisesti muuttuvat nähtävissä olevan tulevaisuuden aikana. Niin syvästi ne ovat ankkuroituneet ihmisluontoon.

Pauli Kettunen, dosentti

Kuka pääsee tiedon ja osaamisen Suomeen?

Tieto ja osaaminen voivat olla epätasa-arvon ja poissulkemisen perusteita. Poissulkeminen edellyttää, että on olemassa **yhteisö**, josta yksilö tai ryhmä voidaan sulkea pois. Näkyvillä on tietoon ja osaamiseen liittyviä sosiaalisen epätasa-arvon ja syrjäytymisen mekanismeja. Näitä mekanismeja ei synnytä ja ylläpidä vain paljas markkinaliberalistinen individualismi. Kiinnitän seuraavassa huomiota niihin syrjäytymisen tendensseihin, joita sisältyy pyrkimyksiin rakentaa innovatiivista **kilpailukykyistä yhteisöä** ja myös tällä tavoin ymmärrettyyn "tiedon ja osaamisen Suomeen".

Me

Monikon ensimmäinen persoona esiintyy näkyvästi, kun puhutaan globalisaatiosta ja Euroopan yhdentymisestä. Kannetaan huolta "meidän" kilpailukyvyystämme. Kilpailukyky on sinänsä vanha teema. Sen sisältö on kuitenkin muuttunut. Muutos on yhteydessä siihen, että 1980-luvulla tapahtuneen rahamarkkinoiden globaalin vapauttamisen jälkeen markkinoita ei enää ajatella rakenteeksi vaan toimijaksi. Markkinat olivat aiemmin kilpailukenttä, mutta niistä on tullut arvostelu-tuomari ja palkintojenjakaja. Ennen kannettiin huolta "meidän" yritystemme kilpailukyvyystä maailmanmarkkinoilla. Tämä ajattelutapa ei ole menettänyt kaikkea analyttistä eikä poliittista voimaansa, mutta 1980-luvulta lähtien -- rahamarkkinoiden ja yritystoiminnan ylikansallistuess -- kilpailu-

kyvyssä on korostunut uusi vaatimus. "Meidän" on osoitettava kelvollisuutemme, luotettavuutemme ja houkuttelevuutemme niiden ylikansallisten toimijoiden, ns. markkinavaimien, edessä, joiden päätökset ohjaavat rahavirtoja, investointeja ja tuotannon ja työpaikkojen sijaintia. Nuo päätökset perustuvat kansallisten ja paikallisten olosuhteiden vertailuun ylikansallisesta perspektiivistä. Tietoisuus vertailun kohteena olemisesta ja sen mukainen vertailu "muihin" määrittää "meitä". "Me" on työyhteisö, yritys-yhteisö, paikallinen yhteisö, alueellinen yhteisö, Euroopan yhteisö, mutta ennen kaikkea edelleen kansallinen yhteisö.

Brittiläinen nationalismin tutkija Benedict Anderson on luonnehtinut kansakuntaa "kuvitelluksi yhteisöksi" (imagined community). Ollakseen ylipäätään olemassa yhteisöjen on tätä nykyä oltava entistä tietoisemmin "kuviteltuja". Kilpailuun määritelmälli-

sesti kuuluva vertailu on kuitenkin kuvittelun vahva kiihoke. Tämä vertailu on olennainen osa sitä, mitä jotkut sosiologit ovat kutsuneet "refleksiiviseksi modernisaatioksi".

Informaation ja kommunikaation muotojen mullistus tosin vähentää yhteisön kuvittelun riippuvuutta yhteisestä tilasta. Kuitenkin on olemassa vankka materiaallinen pohja myös territoriaalisten yhteisöjen kuvittelulle, nimennomaan paikallisten ja kansallisvaltiollisten yhteisöjen. Euroopan unionin periaatteiden mukaan on olemassa neljä vapaasti liikkuvaa oliolajia: pääoma, tavarat, palvelut ja ihmiset. Kaikki oliolajit eivät kuitenkaan voi käyttää vapauttaan yhtä lailla. Pääoman ja nimennomaan rahapääoman liikkuvuus on tavattomasti kasvanut 1980-luvulta lähtien, muttei työvoiman. Se on tilan kahleissa. Moni työntekijä on vieläpä valmis puolustamaan sitä, ettei työn perässä tarvitse lähteä kauan kotoa, ja moni on tyytyväinen siihen, että elektroninen vallankumous mahdollistaa paikallaan pysymisen. Liikkuvuuden yleistä kasvua merkittävämpää onkin, että pääoman liikkuvuuden ja työvoiman liikkuvuuden epäsymmetria on tavattomasti kasvanut.

Se, että aiemmin kansalliselle poliittiselle asialistalle kuuluneet kysymykset, kuten rahapolitiikka, muuttuvat ulkoisiksi pakottaviksi ehdoiksi, voi itse asiassa vahvistaa kansallisen yhteisyyden retoriikkaa. Poliitiikka saa oikeutuksensa välttämättömyyksien toteuttamisesta. Suomalaisessa kansalli-

sen historian kuvassa -- sotineen ja sotakorvauksineen -- ja suomalaisen yhteiskunta-ajattelun traditiossa on erityistä pohjaa asioiden esittämiselle kansallisina välttämättömyyksinä. Suomessa on mielellään ajateltu, että me olemme vahvoja, koska teemme sen, mikä on pakko tehdä, ruotsalaiset sen sijaan heikkoja, kun heillä on ollut vaihtoehtoja ja he ovat puntaroineet niitä. Nyt meiltä vaaditaan "muutos-alttiutta". Se on meidän "uusi haasteemme".

Suosittu ilmaus "uusi haaste" on huomionarvoinen. Se vetää jyrkän rajan menneen ja tulevan välille -- "meidän" on hylättävä "vanhentuneet" ajattelu- ja toimintatavat -- mutta samalla edellytetään, että haasteeseen vastaaja itse edustaa jatkuvuutta. "Me" esiintyy toimijana kummallakin ajallisella areenalla, sekä menneessä että tulevassa. Näin luodaan harmoniaa niin menneen kuin tulevan kuvaan. Samalla peitetään se mahdollisuus, että "uutena haasteena" esitettävässä muutoksessa olisi kyse vallasta, eri ryhmien muuttuneista mahdollisuuksista ajaa etujaan ja esittää omat erityisetunsa yleisenä, yhteisenä etuna.

Poliittiseen vaihtoehdottomuuteen perustuvan yhteisyyden rinnalla luodaan taloudelliseen innovatiivisuuteen perustuvaa yhteisyyttä. Tätä jälkimmäistä linjaa tukevat tutkimustiedot siitä, että kansalliset ja paikalliset olosuhteet ja instituutiot ovat tärkeitä myös globaalisti toimiville yrityksille. Ns. institutionaalinen lähestymistapa

taloudellisiin kilpailukyvyyn ongelmiin on saanut huomattavaa vastakaikua. Kääntäen tämä merkitsee sitä, että muun muassa työelämän suhteiden sääntelyyn, sosiaaliturvaan ja koulutukseen liittyviä instituutioita tarkastellaan ennen muuta siltä kannalta, miten ne palvelevat eritasoisten yhteisöjen -- paikallisten ja alueellisten yhteisöjen, Euroopan yhteisön, mutta yhä ennen kaikkea kansallisten yhteisöjen -- edellytyksiä kilpailla kilpailukykyisestä yritystoiminnasta.

Uusi yrittäjyys

Kun puhutaan kilpailukyvystä, EU:n piirissä ja laajemmin OECD-maissa vallitsee laaja konsensus siitä, että pysyvä kilpailukyky perustuu tietoon, osaamiseen ja innovatiivisuuteen. "Päivän innovaatio" jokaisen asiaksi", kehotti Nokian tutkimus- ja kehitysjohdaja Yrjö Neuvo Helsingin Sanomissa 4.8.1996. Niissä osissa maailmaa, jotka eivät ole vajonneet toivottomaan köyhyyteen, "me kaikki" rakennamme innokkaasti erilaisia innovatiivisia yhteisöjä, tässä maailmankolkassa esimerkiksi tiedon ja osaamisen Eurooppaa, Suomea, Koillis-Savoa tai Nilsiää. Kilpailukykyisen yhteisön tekemiseen kuuluu kuitenkin myös kilpailu siitä, kuka saa kuulua "meihin", jotta "me" olisi kilpailukykyinen. Niin työllisten kuin työttömien edellytetään arvioivan itseään aiempaa ankarammin sekä yksilöllisen kilpailukykyinsä että "meidän" kilpailukykykymme kannalta.

Myös lasten kuuluu oppia tämä pienestä pitäen. Lapin yliopiston markkinoinnin professori Jaana Kuula vaati Helsingin Sanomissa 9.3.1998 suomalaisen tietokoneohjelmistoteollisuuden kehittämistä. Tähän tarvitaan hänen mukaansa uutta yrittäjyyttä: "Uuden yrittäjyyden nousu edellyttää, että valmennus alkaa jo alimmilla koululuokilla, samaan tapaan kuin tulevia olympiavalmennettavia aletaan seuloa napulaliigoista. Jos Suomen tilannetta verrataan esimerkiksi idässä harrastetaviin lasten matematiikkaolympialaisiin ja sijoittajamestarien koulumiseen lännessä, voidaan vain ihmetellä, mikä varaan Suomi tulevaa kasvuaan rakentaa."

Kuulan ja monien muiden tavoittelema uusi yrittäjyys on vapauden ja pakon yhtäaikaista sisäistämistä, markkinoiden vapauden ja kilpailun pakon. Eikä yrittäjyyden hengen haluta rajoittuvan vain yrittäjiksi antautuviin, vaan sen on määrä läpäistä myös palkkatyöllä elävien suhdetta maailmaan. Tuon hengen keskeinen aines on tietoisuus, että vain osaava, oppiva, innovatiivinen selviää kilpailusta. Uuden yrittäjyyden näky vetoaa myös siihen, mikä kernaasti esitetään vanhoina, hyvinä arvoina. Se on vahvasti työyhteiskunnallinen näky. Työtuntejaan laskematon yrittäjä asetetaan ideaaliksi paheksuttua "palkkatyöläismentaliteettia" vastaan.

Tässä on paikallaan ottaa esiin ranskalaisen yhteiskuntateoreetikon ja -kriitikon André Gorzin pohdinta kah-

desta utopiasta. Toinen on työyhteiskunnallinen työssä vapautumisen utopia, toinen -- sitä vanhempi -- kulttuuriyhteiskunnallinen työstä vapautumisen utopia. 1990-luvun suurtyöttömyyden aikana on Suomessaakin kehitelty uusia tai elvytetty vanhoja ajatuksia työn uusjaosta, työajan lyhennyksen ja työttömyyden torjunnan yhdistämisestä. Tällöin itse asiassa yhdistetään työssä vapautumisen ja työstä vapautumisen utopioita. Voidaan sanoa myös, että näissä ajatuksissa työssä vapautuminen liittyy "pehmeään" työyhteiskunnalliseen normistoon: työtä ajatellaan pikemmin oikeutena kuin velvollisuutena. Mutta uuden yrittäjyyden sanomaan yhdistyy "kova" työyhteiskunnallinen normisto. Työ on velvollisuus. Se, joka kovasti yrittää, pystyy täyttämään tämän velvollisuutensa. Työtön saa syyttää työttömyydestään itseään tai sitten yhteiskunnan tarjoamaa liiallista turvaa.

Kansallinen yhteisö ja innovaatiojärjestelmä

Uuden yrittäjyyden kuvassa on koko ajan läsnä myös yhteisö. Esimerkiksi edellä lainaamani Jaana Kuula on huolissaan siitä, miten Suomi rakentaa kasvuaan. Hän hakee kilpailukyvyllä voimaa myös suomalaisesta kulttuuriperinnöstä. Hänen kirjoituksensa otsikona oli "Älkää antako Topeliusta Disneylle". Ohjelmistoteollisuuden globaalissa kilpailussa pienen maan yrityksille avautuu mahdollisuuksia esi-

merkiksi laajenevilla tarinamarkkinoilla. Tunnetuimmat suurten kulttuurialueiden taruhahmot, kuten Aku Ankka, kalutaan loppuun. "Silloin katseet kohdistuvat pieniin potentiaaliisiin maihin kuten Suomeen. On pidettävä huoli, että Väinämöisen ja Joukahaisen, Tope-liuksen satujen ja Lapin shamaanien levitessä maailmalle elokuvina, cd-romppuina ja virtuaalitodellisuuksina tuotteiden kyljessä lukee copyright Finland, eikä Walt Disney tai Bill Gates."

Markkinakilpailun sanoma ja yhteisön idea eivät tosiaankaan sulje pois toisiaan. Nykyinen kansallisen historiamme innokas harrastus ja paikallisten traditioiden etsiminen ja tekeminen sopivat hyvin tueksi sellaiselle "meidän" määrittelylle, jossa "meitä" luonnehtii osaaminen ja innovatiivisuus tai ainakin näiden kilpailuvalttien tavoittelu. On tärkeätä, että "me" profiloitumme ja teemme itsemme kykeneviksi profiloitumaan ulospäin kilpaillessamme "muiden" kanssa rahavirroista päättävien markkinavaimien edessä. Globalisaatio voi näin vahvistaa kansallisia ja myös paikallisia perspektiivejä. Globalisaatiokeskustelussa onkin luotu 'globalisaatiota' ja 'lokalisaatiota' yhdistävä uudissana, 'glokalisaatio'.

Sosiologian klassisiin erotteluihin kuuluu jako henkilökohtaisen samastumisen kohteena olevaan lämpimään **yhteisöön** ja asiaperusteiseen viileään **yhteiskuntaan**. Markkinoiden vapautuminen ja kapitalismin globali-

soituminen näyttävät paradoksaalisesti luoneen uusia edellytyksiä yhteisön idealle ja samalla myös yhteisön ideaan kuuluvalla poissulkemiselle. "Meistä" koostuvan yhteisön -- Gemeinschaftin -- idea elää samaan aikaan, kun erityisesti toisen maailmansodan jälkeistä politiikkaa ohjanneet näkemykset **yhteiskunnasta**, Gesellschaftista, rakenteiden, ristiriitojen ja prosessien kokonaisuudesta, ovat heikentyneet.

Ranskalainen sosiologi Alain Touraine sanoo, että moderniteetti korvasi Jumalan yhteiskunnalla ja nyt moderniteetin kriisi on hävittämässä tätä yhteiskunnan ideaa. Yhteiskunnan ymmärtäminen rationaalisen suunnittelutiedon objektiksi on käynyt vaikeaksi yhtä lailla kuin yhteiskunnan käsittäminen jäsenilleen velvollisuuksia säilyttävänä, oikeuksia tarjoavana, rooleja ja kavana ja arvoja opettavana subjektina. Ristiriitoja tulkitaan aiempaa vähemmän nimenomaan 'yhteiskunnan' viitekehyksessä, eivätkä solidaarisuus ja poliittinen aktiivisuus määrity suhteessa 'yhteiskuntaan' siten kuin 1960-luvulla. Mutta 'yhteiskunnan' heikentyessä kansallinen "me" esiintyy esipoliittisena ja esiyhteiskunnallisena yhteisönä, jonka päätehtävänä näyttää olevan darwinistinen olemassaolontaistelu. Tämä yhteisö vastaa globaalin kilpailun uusiin haasteisiin muuttamalla yhteiskunnan "kansalliseksi innovaatiojärjestelmäksi".

Kilpailukykyargumentin voima

Kilpailukykyyn vaatimuksen ideologista voimaa ei täysin tavoita, jos tyytyy kritisoidaan sitä sosiaalisten, kulttuuristen, ekologisten ja moraalisten kysymysten sulkemisesta tarkastelun ulkopuolelle. Olennaisempaa on, että kilpailukykyargumentti osoittaa suurta kykyä laajentua ja sulauttaa itseensä moninaisia yleisesti hyvinä pidettyjä asioita. Tämä antaa kilpailukykyyn vaatimukselle erityisen, itseään vahvistavan voiman. Kun hyvä asia on paitsi välttämätöntä myös mahdollista perustella taloudellisen kilpailukykyyn parantamisella, on helppo tehdä johtopäätös, että hyviä asioita ovat ne ja vain ne, jotka edistävät kilpailukykyä.

Tietoon, koulutukseen ja innovaatioon luottavassa kilpailukykyyn vaalinnassa sosiaaliset, kulttuuriset, ekologiset ja moraaliset näkökohdat muunnetaan kilpailueduiksi ja innovaation lähteiksi. Kilpailukykyyn vaatimuksilla perusteltavaan kansallisen innovaatiojärjestelmän kehittämiseen sopii hyvin se, että mukaan otetaan teknologian yhteiskunnallisten edellytysten analyysi ja sosiaalisten ja ympäristövaikutusten arviointi. Korkeasta koulutus- ja sivistystasosta on tullut itsestäänselvä kilpailuetu. Kilpailukykyyn korostetaan edellyttävän hierarkioiden madaltamista, suunnittelun ja suorituksen rajan rikkomista, kommunikaatioon ja "suoraan osallistumiseen" perustuvia työorganisaatioita, asiakaskeskeisesti suunniteltuja ja turvallisia tuotteita. "Yrityskulttuuri" on ollut jo pitkään

käypä käsite. Jokaisella itseään kunnioittavalla yritysjohtajalla on "filosofia", parhaimmilla filosofikin, konsulttina tai peräti partnerina.

Ammattiyhdistysliikkeen on helppo hyväksyä innovaatioon, koulutukseen ja osaamiseen perustuva kilpailustrategia vaihtoehtona mataliin palkka- ja sosiaalikustannuksiin perustuvalla kilpailustrategialle. Näky pohjoismaisista kollektiivisen neuvottelemisen ja sopimisen traditioista palvelemissa tietoon ja osaamiseen perustuvia kilpailustrategioita viehättää "pohjoismaisen mallin" puolustajia. Visio on kuitenkin ongelmallinen. Kun ammattiyhdistysliike keskittyy todistamaan, ettei uusliberalistisella sääntelyn purkamisella voida saavuttaa työntekijöiden innovatiivisuuteen ja sitoutumiseen perustuvaa kilpailuetua, se varmistaa yksimielisyyden itse perusasiasta, siitä että yhteinen etumme on kilpailukykyimme ja että tietoa tarvitaan kilpailukyyn tähden. Kilpailukyky-yhteisö, myös tietoon ja osaamiseen luotava, määrittelee "meidät" ensi sijassa kilpailukyyn perusteella.

Esimerkiksi Pohjoismaiden metallityöntekijäin yhteisjärjestö esitti vuonna 1993 laatimassaan ohjelma-asiakirjassa tavoitteekseen, että on rakennettava "kilpailukykyisiä tuotantjärjestelmiä, joissa työntekijäin täytyy koko ajan kehittää kompetenssiaan". Takana on perusteltu käsitys, jonka mukaan työorganisaatioiden kehittäminen ja kompetenssin kehittäminen ovat aiempaa kiinteämmin toisten-

sa edellytyksiä. Mutta kaikki eivät menesty kiivaassa kompetenssinkehittämiskilpailussa. Sitä paitsi on muuan suuri ongelma, joka on Suomessa pahempi kuin muissa Pohjoismaissa ja useimmissa Euroopan maissa. Kaikilla ei ole kompetenssin kehittämisen vaatimaa kytköstä työorganisaatioon, kun ei ole työtä.

Näin "tiedon ja osaamisen yhteiskunnassa" voivat vahvistua segmentoitumisen ja syrjäytymisen mekanismit, joille juuri vaatimus tietoon ja osaamiseen perustuvasta yksilöllisestä ja kollektiivisesta kilpailukykyvyydestä antaa ideologisen oikeutuksen.

Protesti?

Eikö sitten ole uhkana kilpailukyky-yhteisön hajoaminen epätasa-arvoa ja syrjäytymistä edistäviin piirteisiinsä? Tässä on tarpeen silmäys historialliseen vaiheeseen, jossa kansakunta muotoutui ja luokkaristiriidat avautuivat poliittisesti. Nämä prosessit eivät olleet erillisiä eivätkä vastakkaisia, vaan liittyivät toisiinsa. Työväenliike omaksui kansallisen sivistyneistön opettaman periaatteen kansallisesta yhteenkuuluvuudesta, mutta käänsikin tämän periaatteen vallitsevan asiain tilan kritiikiksi. Liike osoitti, ettei vallasväki toiminut kansallista yhteisyyttä julistaneen opetuksensa mukaan, vaan vaali sosiaalista ylemmyyttään. Kansakunta "kuviteltuna yhteisönä" ja luokkayhteiskunta kuuluivat yhteen. Ne loivat yhdessä tulkintakehyksen, jossa alis-

tuksen ja oikeudettomuuden arkiset kokemukset yleistyivät poliittiseksi protestiksi ja joukkoliikkeeksi.

"Tiedon ja osaamisen Suomi" voidaan ajatella tuollaiseksi kuvitteluksi yhteiseksi, mutta se ei ole vastaavalla tavoin käännettävissä heikkojen protestia synnyttäväksi vallitsevan asiointilan kritiikiksi.

Tosin niin tutkimuksessa, suunnittelussa kuin politiikassa on kiinnitetty huomiota siihen, etteivät kaikkien ihmisten lähtökohdat kilpailla tiedolla, osaamisellaan ja innovatiivisuudellaan ole yhtäläiset. On kannettu huolta ennen 1960-lukua syntyneiden ikäluokkien koulutustason riittämättömyydestä ja ennen kaikkea työikäisen väestön nuorten ja vanhojen ikäluokkien koulutustason erosta, joka on Suomessa kansainvälisestikin katsottuna hyvin suuri. On pohdittu myös sukupuolijärjestelmää ja sukupuolten tasa-arvon periaatteen toteutusta tietoyhteiskunnassa. On oltu huolestuneita niin poikien haluttomuudesta mennä lukioon kuin tyttöjen haluttomuudesta juuttua tietokoneen ääreen.

Kiistää ei voida myöskään sitä, että työllisyyspolitiikan yhteydessä koulutus on ollut näkyvästi esillä syrjäytymisen estämisen keinona. Mutta tässä koulutukselle lankeavana tehtävänä on ainakin osaksi pohjustaa "uuden talouden insidereiden ja outsiderien hiljaista rinnakkaineloa", soveltaakseni amerikkalaisen työelämäntutkijan Charles E. Sabelin hieman toisessa asiayhteydessä käyttämää ilmai-

sua. Tätäkään tehtävää ei pidä väheksyä. Pohjoismaisissa traditioissa tällaiselle rauhalliselle rinnakkainelolle ja koulutukselle sen turvaajana on parempia edellytyksiä kuin monessa muussa maassa.

Tietoon, osaamiseen ja innovatiivisuuteen perustuva kilpailukyky-yhteisö tarjoaa syrjäytyvälle mahdollisuuden syyttää itseään, yksilöllistä kilpailuvyön puutettaan. Protestiin nousevat enemmän vahvat kuin heikot. Yksilöllinen ja kollektiivinen kilpailukyky yhdistyvät joukkuepelin logiikan mukaan tavalla, joka muistuttaa monen kokemuksia koulun liikuntatunnilta. Hyvät pelaajat olivat nyreissään, kun joukkueeseen jouduttiin ottamaan myös se kömpelys tai läski, viimeinen valittava, jonka mieluummin toivottiin kuluttavan liikuntatunnin yksikseen maantietä kävelen.

Kilpailukyky-yhteisölle saattaa tosin koitua vaikeuksia toisesta suunnasta, siitä yhteiskunnan legitimiuden ongelmasta, jota brittiprofessori Harold Perkins luonnehtii kapitalismin taloudellisen eliitin itsetuhoiseksi ahneudeksi. Suuryritysten huippujohtoon kohdistetut uudet kannustejärjestelmät, erityisesti optio-oikeudet, osoittavat yritysten omistajien olettavan, ja ilmeisesti aivan perustellusti, että huippumanagerien työtarmoa, innovatiivisuutta ja sitoutuneisuutta voidaan merkittävästi parantaa puhtaalla rahalla vielä silloinkin, kun tulonlisällä ei ole enää mitään järkevää yhteyttä henkilökoh- taisten tarpeiden tai halujen aineellisen

tydyttämisen edellytyksiin. Voidaan ajatella, että optiomiljoonien saajien mahdollisuudet puhua "meidän" nimisämme ja edellyttää "meiltä kaikilta" malttia vähenevät. Mutta on ajateltavissa myös, että tuo huippueliitti asettuu kivuttomasti siihen globaalien toimijoiden kerrostumaan, jolta ei edellytetäkään kuulumista "meihin", vaan yläpuolellemme oleviin osaamisemme ja innovatiivisuutemme arvioijiin.

Hyvää kesää
kaikille
lukijoille!

Inari Krohn, taiteilija

TÄSSÄ JA NYT - KOKEMUS TAITEESSA

Kävin lapsena isäni, setäni ja serkkujeni kanssa Yrjö Kallisen huvilalla Suomenlahden saaristossa. Setäni perhe vietti kesää melko lähellä ja me olimme heidän vierinaan. Lähdimme eräänä kirkkaana kesäpäivänä veneretkelle Yrjö Kallisen luo, joka oli setäni tuttu. Istuimme hänen huvilansa kuistilla lämpimänä kesäiltpäivänä ja keskustelun kuluessa minua kymmenen vuotta vanhempi serkkuni kysyi Yrjö Kalliselta: ”Mitä oikeastaan on zen?” Yrjö Kallinen vastasi hyvin yksinkertaisin sanoin. Hän ojensi kätsensä ja sanoi: ”Kun pyydät ihmistä katsomaan kuuta, he yleensä katsovat osoittavaa sormeaa. Mutta zen tarkoittaa, että sinun tulee katsoa suoraan kuuta”. Muistan hänen joviaalin valkotukkaisen viisaan vanhan miehen hahmonsä suomalaisessa kesämaise-massa. Tuo muisto on minulla yhä täysin elävästi, sillä oivalsin silloin jotakin sellaista, mitä en koskaan ennen ollut ymmärtänyt. Ja kuitenkin olin vain kymmenvuotias lapsi.

Ihmisen historiassa on uskonnon ja filosofian rinnalla aina kulkenut mukana jonkinlainen puhtaan kokemuksen kaipuu. On luotu suuria oppijärjestelmiä, uskonnot ovat kehränneet ympärilleen valtavan rekvisiitan, johon ihmisen kysyvä mieli on voinut takertua. Ihmisenä olemiseen näyttää kuuluvan

olennaisesti spirituaalinen etsintä. On kysymyksiä, joita hän ei yksin tunne voivansa ratkaista kuten kuolema, hyvä ja paha, ja tätä varten hän näyttää tarvitsevan apua.

Zen-buddhalaisuus ei ole uskonto vaan elämäntapa. Sitä ei voi myöskään nimittää filosofiaksi eikä tieteen lajiksi. Se on jotakin hyvin pitkän ajanjakson aikana ihmiskunnan perinteessä suodattunutta, joka sulkee sisäänsä itämaisen tajunnan ja elämäntavan olennaisia näkemyksiä. Kuitenkin se on samalla jotakin hyvin globaalia, kokemusta, joka tunnustetaan todeksi yhtä hyvin idässä kuin lännessä. Kaikki zen-opettajat korostavat, ettei sitä oikeastaan voi määritellä muuten kuin kertomalla esimerkkejä ja kuvaamalla ehkä sitä mitä se ei ole. Se pakenee määritelmiä ja suostuu vain viittauksiin. Sitä on luonnehdittu vapautuksen tieksi, mutta samalla se itse asettaa koko vapauden käsitteen kyseenalaiseksi. Ainakin mikäli vapautus katsotaan jonkin sidotun vastakohtaksi. Sillä zen ei tunnusta asioiden vastakohtaisuutta.

Historiallisesti zen-buddhalaisuuden juuret ovat Kiinassa, taolaisuudessa, jota on luonnehdittu keskittien opiskiksi. Vanhassa kiinalaisessa yhteiskunnassa vaikutti kaksi suuntausta - kungfutselaisuus ja taolaisuus. Kungfutselaisuus askarteli yhteiskunnallisen

toimeliaisuuden: lain, rituaalien, lastenkasvatuksen yms. parissa. Taolaisuus kuului vanhoille miehille, jotka vetäytyivät yhteiskunnallisista tehtävistään ja keskittyivät usein yksinäisyydessä pohtimaan elämän olennaisia asioita: minuutta, syntymää, kuolemaa. Kungfutselaisuus edusti sovinnaisuutta, taolaisuus epäsovinnaisuutta. Kuitenkaan se ei ollut millään tavalla vallankumouksellista vaan kohdistui ainoastaan sisäiseen ja yksityiseen.

Taolaisuuden perustaja oli Laotse, Kungfutsen (k. 479) aikalainen. Hän kirjoitti kirjan Tao te Tsing, joka ilmaisee taon periaatteen. Kuitenkin sekä taolaisuus että kungfutselaisuus voidaan johtaa vielä aikaisempaan lähteeseen I Chingiin eli Muutosten kirjaan, joka ajoitetaan jonnekin 3000 - 1200 e.Kr. I Ching on näennäisesti enustuskirja. Se pohjaa abstrakteihin merkkeihin, jotka puolestaan viittaavat hyvin kaukaiseen menneisyyteen, jolloin tulevia tapahtumia ennustettiin kilpikonnan kuoren halkeamien avulla, joita papit saivat aikaan polttamalla. Tämän tapaiset assosiaatiot ovat sukua modernin psykologian Rohrsach-testeille, vapaalle assosiaatiolle, joiden avulla syntyneitä mielikuvia voidaan käyttää itseymmärryksen lähteenä. Kysymyksessä onkin ehkä jokin perushimillinen tarve tukea sisäistä visiota ulkonaisella symbolilla ja tehdä se tällä tavoin muillekin tajuttavaksi.

Taoa on kuvailtu sellaisilla sanoilla kuin tie, välittömyys, kasvaminen, virtaaminen. Se edustaa itsestään

syntyvää, sisältäpäin kasvavaa elämän elementtiä. Ulkoisen jumaluuden käsite on sille vieras. Taolaiset ajattelijat ilmaisivat kirjoituksissaan jotakin mitä myöhemmin zeniläiset kuvasivat mieleksi, itsetiedottomuutta. Ei-mielisyys on siis koko mielen käyttämistä ilman tietoista ponnistelua. Tällä tavalla kokija voi sulautua maailmaan ilman pakkoa tai tunnetta siitä, että jokin ulkopuolinen ohjaa hänen toimintaansa.

Intiassa hindulaisuuden lähteet ovat Veda-kirjat ja Upanisadit. Ne on kirjoitettu pyhällä kielellä, sanskritilla. Intialaisen ajattelun perustana on suuri mytologinen aihe atma-jadsna - itsensäuhraamisen akti, jonka kautta Jumala synnyttää maailman ja jonka kautta ihmiset jumalallista esikuvaa seuraten saavuttavat jälleen Jumalan yhteyden. Aivan kuin koko maailmankaikkeuden toiminta olisi peliä, jossa pallo on, heti kun sen on saanut, jälleen lähetettävä eteenpäin. Hindulaisuuden perusmyytti on, että maailma on Jumala, joka on piilosilla itsensä kanssa.

Pradsapati, Vishnu, Brahma - monien nimien jumala luo maailman itesesilpomisen ja itseunohduksen kautta, jolloin yhdestä tulee monta, jotka palaavat jälleen itseensä alkaakseen leikin taas kerran.

Itämaisessa ajattelussa käsitelään kerta toisensa jälkeen yksilöllistä heräämisen, vapautumisen kokemusta. Tällä kokemuksella on useita nimiä - hindulaisuuden moksha, buddhalaisuuden nirvana, zeniläisyyden satori. Tämä kokemus saattaa ihmisen itsetajua-

misen tilaan, jota voidaan verbaalisti kuvata vain mytologisilla symboleilla. Hindulaisuudessa tämä voimakas oivallus kuvataan sanoin: tat tvam asi - sinä se olet. Tämä viittaa siihen, että minä-tiedossa käsitetään itse kunkin alkuperäinen samuus Jumalan kanssa.

Vapautukseen pääsemiseksi on harjoiteltava käytännössä. Hindulaisuudessa tämän harjoituksen nimi on sadhana. Se on jatkuvaa minän purkamista kaikenlaisista samaistuksista. Se on sen tajuamista, että minä ei ole tämä ruumis, nämä aistimukset, nämä tunteet, tämä tietoisuus. Moksha ymmärretään myös vapautumiseksi majasta, joka on intialaisen filosofian, sekä hindulaisen että buddhalaisen, tärkeimpiä käsitteitä. Tosiseikkojen ja tapahtumien moninaisen maailman sanotaan olevan maja, joka ymmärretään Brahmanin pohjimmaisen todellisuuden verhoavaksi harhakuvaksi. Toisaalta Brahmanin tajuamisessa ei pidä ajatella kaksinaisuutta, jossa jumalallinen on maallisen vastakohta, koska Brahman on yksi eikä siihen näin ollen voi sisältyä mitään kaksinaisuuteen viittaavaa.

Buddha (k. 545 e.Kr.) eli aikana, jolloin tärkeimmät Upanisadit jo olivat olemassa ja hindulainen ajattelu on hänen ajattelunsa pohjana. Buddha ei kuitenkaan ollut mikään uskonpuhdistaja vai uuden uskonnon perustaja. Tähän aikaan ei ollut uskontoja koskevaa tietoisuutta ja meidän aikamme luokitukset, hindulaisuus, buddhalaisuus ym. ovat paljon myöhäisempää perua.

Oli pelkästään perinne, joka oli osittain suullinen ja joka käsitti kokonaisen elämäntavan moninaisine arkielämääkin koskevine säädöksineen. Buddha toimi täysin perinteisesti hylätessään kastin ja ottaessaan kannattajikseen kastittoman ja kodittoman oppilasjoukon. Intialainen perinne, vielä enemmän kuin kiinalainen, rohkaisee hylkäämään sovinnaisen elämäntavan tietystä iästä, näkyvä merkki oivalluksesta, että ihmisen todellinen luonne on ei-joku.

Tämä tajuaminen oli Buddhan heräämiskokemuksen (boddhi) ydin hänen istuessaan kuuluisan bo-puun alla mietiskelyään metsässä seitsemän vuotta. Kaikki hänen ponnistuksensa olivat aikaisemmin olleet turhia. Ikui-nen Minä - Atman - ei ollut löydettävissä. Aina hän havaitsi omat keskittymisyrityksensä. Ennen heräämistään hän lopulta antoi periksi, luopui kaikesta yrittämisestä. Sen jälkeen hän tunsi, että hänessä tapahtui syvälinen muutos ja lopulta aamulla aamutähden ensimmäinen välähdys aiheutti täydellisen selkeyden ja ymmärryksen tilan. Kuitenkaan tämän kokemuksen sisältöä ei koskaan saatettu sanoiksi. Sanat ovat majan kehykset, verkon silmukat ja kokemuksessa on kyse noiden silmukoiden läpi liivahtavasta vedestä. Buddha sanoi: Juuri niin, en saavuttanut vähäisintäkään asiaa ylittämättömässä täydellisessä heräämisessä ja nimenomaan tästä syystä sitä nimitetään ”ylittämättömäksi täydelliseksi heräämiseksi”. Zenin kannalta Buddha ei koskaan sanonut sanaakaan. Hänen to-

dellinen sanomansa säilyi sellaisena, että sanat saivat sen näyttämään ole-mattomalta. Zenin olennaisen perin-teen mukaan puhumaton voidaan siir-tää suoraan osoittamalla, jonkin sanat-toman viestin avulla, jota ilman budd-halainen kokemus ei olisi koskaan saa-vuttanut tulevia sukupolvia.

Palinkielinen kaanon kertoo kui-tenkin, että Buddha meni valaistumi-sensa jälkeen Benaresin Hirvipuistoon ja esitti oppinsa kumppaneilleen neljän jalon totuuden muodossa. Kysymyk-sessä on eräänlainen lääkärin taudin-määritys, jossa todetaan tauti, syy sii-hen, lausunto sen parannettavuudesta ja parannusmenetelmän kuvaus.

Buddhan opin syntymisen jäl-keen buddhalaisuus jakaantui kahteen suureen päähaaraan: hinaajaana-budd-halaisuuteen ja mahaajaana-buddhalai-suuteen. Hinaajaana eli pieni vaunu on opin primitiivisempi muoto, jota edus-taa palinkielinen kaanon ja sen perusi-dea on valaistuksen saavuttaminen pyrkimällä ja ponnistelemalla. Mahaa-jaana eli suuri vaunu on se perussuun-ta, josta kaikki nykyiset buddhalaisuuden haarat, myös zen-buddhalaisuus on syntynyt. Nimet suuri ja pieni vau-nu johtuvat upaja-runsauden eli nirva-nan toteuttamismenetelmien määrästä, jotka nämä suuntaukset sisältävät. On sanottu, että kun hinaajaana keskittyy pyrkimiseen ja ponnisteluun mahaajaa-na kierteleä avainta lukossa kunnes va-laistuminen löytyy.

Zen eli tsan sisältää elementtejä sekä intialaisesta buddhalaisuudesta et-

tä kiinalaisesta taolaisuudesta. Nimi zen tulee sanasta dhjana-mietiskely. Zen-oppi kulkeutui Kiinasta Japaniin 600-luvulla j.Kr. Sitä ennen se oli jo vakiintunut Kiinassa. Japanissa se kui-tenkin löysi hedelmällisen maaperän ja kasvoi elinvoimaiseksi ja omaperäisek-si elämäntavaksi.

Monet buddhalaisuuden koulu-kunnat korostavat mietiskelyä ehkä e-nemmänkin kuin zen. Zen on muuta kuin mitä voidaan pelkin sanoin ilmaisa-ta, se ilmenee suhtautumisessa asioi-hin, taiteeseen, runouteen. Se on ole-mukseltaan mutkatonta, jotakin, joka tajutaan silmänräpäyksessä niin että kaikki yrittämisen ja pyrkimisen raja-aidat kaatuvat hetkessä. Kuitenkin on-gelmana saattaa olla, että kun tämä yk-sinkertaisuus tajutaan se muodostuu-esteeksi, sillä zeniin ei voi pyrkiä eikä sitä voi haluta, sillä silloin sen tajuami-nen liukuu yhä kauemmas tavoittelijas-ta. Sen tulisi siis olla jotakin itsestään selvää, itsestään syntynyttä. Kun kalat kannetaan korissa ja pannaan pöydälle, ei korilla ole sen jälkeen merkitystä. Vain kalat merkitsevät. Zen-opettajat käyttävät usein suoraa osoittamista tai vertauksia, jotka ovat jokapäiväisyy-dessään hätkähdyttäviä. Kuitenkin ne juuri siksi avaavat ajatuksen esteitä ja auttavat näkemään jokapäiväisen elä-män merkityksen.

Sanotaan myös näin: Kun aloin opiskella zeniä, näin vuoret vuorina ja meret merinä. Kun etenin pitemmälle opinnoissa vuoret eivät enää olleet vuoria eivätkä meret meriä. Nyt kun o-

len saavuttanut valaistuksen vuoret ovat jälleen vuoria ja meret meriä.

Intialaisessa buddhalaisuudessa löytyy todisteita äkillisestä heräämisestä, joissa vapaudutaan mielen esteistä tai löydetään minän syvyyksistä kaksijakoisuudesta luopuminen. Timantinleikkaaja-sutrassa opetetaan, että heräämisen saavuttaminen ei ole minkään saavuttamista. Samantapainen välittömyyden ja luonnollisuuden oppi löytyy Tilopan ”Kuudesta ohjeesta”:

Ei ajatusta, ei mietiskelyä,
ei erittelyä,
ei kehittelyä, ei aikomusta;
annan sen järjestyä itse.

Intialaisessa buddhalaisuudessa on siis mutkattoman polun perinne. Aineiston puuttuminen johtuu ilmeisesti siitä, että kysymyksessä on perinteen siirto opettajalta oppilaalle. Hinduopettajat sanovat, että viisautta ei voi siirtää kirjojen kautta vaan aina gurulta oppilaalle. Joogasutra antaa vain otsikot ja todellinen perinteen siirto tapahtuu kokemuksen kautta, henkilökohtaisessa kontaktissa.

Zenin kehittymiseen vaikutti huomattavasti suurten mahaajaana-sutrain tulo käännösten kautta kiinalaisten ulottuville. Näistä tärkeimpiä oli Vimalakirti-sutra, kertomus maallikosta, joka voitti kaikki Buddhan opetuslapset ymmärryksen syvyydessä. Hän oli ylittänyt kaikki muut opetuslapset ja bodhisatvat vastaamalla ei-kaksijakoisen todellisuuden luonnetta koskevaan kysymykseen ”jyrisävällä äänettömyydellä”. Tätä siteerataan jatkuvasti zen-

teksteissä ja ”jyrisävä äänettömyys” on myös zen-taiteilijoiden suosima aihe.

Kiinassa zenin käsitys valaistumiseen pääsemisestä tuhoamatta joka-päiväistä elämää vetosi kungfutselaiseen ja taolaiseen mielenlaatuun. Kungfutselaisuus arvosti perhe-elämää, taolaisuus rauhallista keskittietä. Intohimoista ei tarvinnut luopua, mutta niitä ei myöskään tarvinnut päästää valloilleen.

Kiinassa eli 300-600 -luvulla useita munkkeja, jotka olivat merkittäviä ajattelijoita ja toivat persoonallisen leiman perinteeseen. Samoin kuin länsimaiset filosofit paljon myöhemmin he käsittelevät paradokseja, aikaa, ajattelua. Perinne siirtyi suoraan opettajalta toiselle ja säilytti täten raikkaan ja suoran olemuksen ilman että teoreettiset rakenteet pääsivät sitä hämärtämään. Zen saapui Kiinaan intialaisen munkin Bodhidharman mukana vuonna 520. Suuren opettajan myynti tarvittiin opin merkityksen antajana. On useita Bodhidharman suuhun pantuja keskusteluja, jotka välähdyksenomaisesti valaisevat zenin luonnetta ja henkeä.

Zen ei tunnusta persoonallista jumalaa, se ei käsittele kuolemanjälkeistä elämää, ei moraalia eikä etiikkaa. Sitä voi kutsua vapautuksen tieksi, jos vapautuksella halutaan käsittää luopumista persoonallisista esteistä. Kun puhutaan itsensä löytämisestä, sivutaan zenin ajatusta satorista, valaistumisesta. Itsen löytäminen ei ehkä kuitenkaan ole yksiselitteinen asia eikä välttämättä ole sidoksissa kokijan mi-

nään vaan kysymyksessä on laajentunut tietoisuus olemassaolosta, kaikkeudesta.

Zenin opetusmenetelmänä on näennäisesti yksinkertainen kysymys ja vastaus -asetelma, japanilaiselta nimeltä mondo, jossa opettaja asettaa oppilaalle kysymyksen, johon tämän tulee vastata. Länsimainen nimitys näille kysymyksille ja vastauksille on zen-story. Suuri osa zen-kirjallisuudesta koostuu näistä tarinoista. Keinot saattavat usein olla rajuja. Opettaja saattaa lyödä ja töykkiä oppilastaan ja kohdella häntä äärimmäisen tylysti. Kysymysten tarkoituksena on koetella oppilaan näkemystä. Niissä on usein ydin, joka on tajuttava nopeasti. Zen vierastaa kaikinlaisia symboleja. Kaikki mitä opettaja esittää ja mitä zen ilmentää on selaisuutta, asioiden välitöntä tajuamista ja kaikkinaisen symboliikka on sille vierasta. Kaikki todella on tässä ja nyt eikä tarvitse ylimääräistä selittelyä.

Länteen zenin toi 1900-luvulla suuri ajattelija ja opettaja Daisetz Teitaro Suzuki, joka toimi professorina Kioton yliopistossa. Hän opetti ja selitti useissa kirjoituksissaan zenin olemusta ja historiaa sekä luennoi 50-luvulla Amerikassa ja Euroopassa.

Suzukin mukaan zen-ajattelussa muodosti vallankumouksellisen käännekohdan munkki Hui-nengin oivallus. Hän oli alkujaan köyhä polttopuiden myyjä, joka kuuli jonkun lausuvan Timanttisuttraa. Hän totesi ymmärtävänsä sen ja lähti läheiseen luostariin, jossa työskenteli luostarin tallissa. Luostarin

patriarkka Hwang-jan tiesi ajan tulleen seuraajansa valitsemiseksi ja kutsui koolle kaikki oppilaansa. Hän sanoi näille, että se joka sepittäisi parhaan zenin selvittävän säkeistön tulisi hänen seuraajakseen. Luostarin johtava munkki Shen-hsiu tunsi itsensä epävarmaksi, mutta kirjoitti yöllä opettajansa huoneen ulkopuolelle seuraavan säkeistön:

Ruumis on kuin bodhi-puu,
mieli kuin kirkas kuvastin,
niitä me huolellisesti puhdistamme
hetkestä hetkeen,
niin ettei tomu laskeudu niiden ylle.

Patriarkka ei ollut tyytyväinen säkeistöön. Tällä välin Hui-neng oli nähnyt sen ja pyysi kirjoitustaitoista ystäväänsä kirjoittamaan sen alle:

Ei ole olemassa bodhi-puuta,
ei liioin kirkasta kuvastinta;
koska todellisuudessa kaikki on tyhjyyttä,
niin mihin voisi tomu laskeutua?

Näissä kahdessa säkeessä zen jakaantui D.T. Suzukin tulkinnan mukaan ikäänkuin kahtia. Patriarkka Hwang-jan neuvoi oppilaitaan ”valvomaan mieltään” jatkuvasti. Hän uskoi, että mieli kaikessa moninaisuudessaan on kuin kirkas aurinko pilvien takana. Valvoa mieltään tarkoittaa sen pitämistä puhtaana yksilöllisyyden harhasta. Mutta jos mieli on alkujaankin puhdas niin miten voidaan puhdistaa siitä pölyä, joka ei tule mistään?

D.T. Suzuki käsittelee kahden opettajan Shen-hsiun ja Hui-nengin kahdalaista näkemystä meditaatiosta.

Shen-hsiun meditaatio oli hiljentymistä, mielen kirkkaana pitämistä. Hui-neng sanoo: mitään ei ole.

Hui-neng ja hänen seuraajansa alkoivat käyttää uutta mietiskelyä kuvaavaa termiä Chieng-hsing - katsoa mielen luontoon entisen termin Kan-ching sijasta, joka tarkoittaa pitää silmällä puhtautta. Merkit kan ja chien tarkoittavat molemmat näköaistia. Merkki kan muodostuu kuvista käsi ja silmä ja viittaa esineen tarkasteluun riippumatta tarkastelijasta - näkeminen ja katseleminen ovat kaksi eri asiaa. Merkki chien muodostuu silmästä ja kahdesta viivasta tarkoittaen puhdasta näkemisen tapahtumaa. Tällöin näkeminen on teko, joka liittyy katsojan ja näkemisen yhdeksi, tulemaan tietoiseksi itsestä tai pikemminkin sen toiminnasta - toisin sanoen mielestä. Erottamalla nämä keksi näkemisen termiä Hui-neng uudisti olennaisesti zen-ajattelua.

Kirjassa Zen ja jousella ampumisen taito kuvataan kuinka nuolen tulee lähteä jänteestä täysin vaistonvaraisesti, jolloin se lentää suoraan päämääräänsä. Mutta harjoittelu kestää vuosia, sillä jos jousella ampuja tiedostaa nuolen irtoamisen, hän ei vielä ole itse mukana tuossa toiminnassa vaan ikään kuin ulkopuolinen tarkkailija. Samalla tavalla kaikki taide vaatii pitkää oppimis- ja harjoitteluaikaa. Sumi- eli tussimaalaus pitää tehdä kerralla, epäroimättä. Se ei kaipa alyllistä pohdintaa ja suunnittelua, kylläkin keskittymistä, jota edeltää vuosien harjoittelu. Mi-

kään korjaus ei ole mahdollinen, koska jokainen korjaava veto näkyy kun tussi kuivuu ja silloin elämä on jättänyt työn. Maalauksen tulee olla kuin elämä - yhtä spontaani, tässä hetkessä tapahtuva.

Vaikka zen-kokemus on liitetty itämaiseen ajatteluun, sama kokemus on läsnä myös globaalisti ihmisen historiassa. Keskiaikaiset kristilliset mystikot kertoivat välittömästä valaistuksesta. Mestari Eckart sanoo saarnassaan Siunattuja ovat henkisesti köyhät: ”Kun tulin ulos Jumalasta kaikki sanoi: Siinä on Jumala. Mutta se ei voinut tehdä minua autuaaksi, sillä minä käsitin olevani olento. Mutta läpimurrossa kun olen tyhjä Jumalan tahdossa ja Jumalan tahdosta ja kaikista hänen toistään ja Jumalasta itsestään, silloin en ole Jumala enkä olento. Olen se mikä olen nyt ja ikuisesti. --- Olen liikkumaton olento, joka liikuttaa kaikkia asioita...”.

Tässä on jotakin hyvin tuttua. Kaikessa todella vilpittömässä ja rehellisessä taiteessa on havaittavissa sama luonnollisuuden henkäys. Näyttää siltä, että ihmisyyteen todella kuuluu tämä välitön kokemus ja että se on jotakin mitä jatkuvasti odotetaan taiteelta.

Kapellimestari Sergiu Celibidache sanoo: ”Musiikki ei ole sointia. Soinnin olemus on harmonia, jonka kauneus vetää meitä puoleensa”. Silti ”musiikissa ei ole kyse kauneuden kokemisesta; kauneus on syötti.” ”Musiikki ei ole jotain eikä se myöskään ole mitään. Olemisen käsitteen

kautta emme pääse käsiksi musiikkiin, sillä jostakin voi syntyä musiikkia ja se jokin on sointi.” ”Musiikin olemus on totuus.”

Juuri tätä on taide. Se ei missään tapauksessa voi käsitellä sellaisia asioita kuin hyvyys tai pahuus tai edes kauneus. Se ei voi koskella ketään näillä käsitteillä, koska se silloin kadottaa itsensä. Taiteilijan on tehtävä taidetta vain itselleen ja vain omasta kokemuksestaan, tuon kokemuksen sisällä ja siten, että tekemisen akti ajaa hänet äärimmäiseen hätään. Siitä voi päästä vain tekemällä työ loppuun.

Mitään muuta tuossa ei ole eikä siihen sisälly mitään muuta. Kaikki ulkoapäin tuleva merkitys, symboliikka, viesti tai miksi sitä halutaankaan kutsua on tuon prosessin kestäessä toisarvoista. Lähtökohta voi olla mitä tahansa. Työn kestäessä ollaan vastakkain sisäisen mielikuvan kanssa ja ollaan samalla sidottu konkreettiseen materiaan. Näiden välistä kulkee polku, jota päästään perille. Tuota polkua kulkies-
sa ei tekijälle ole olemassa menneisyyttä eikä tulevaisuutta, on vain tässä ja nyt.

Kiinalaisessa maalausoppaassa Sinapinsiemenen puutarhassa sanotaan: Kun sinulla on tussi (musta), sinulla on kaikki viisi väriä.

Suomalaisessa taiteessa Pentti Kaskipuron grafiikka edustaa perinteen jatkumoa, jossa yhdistyy tässä ja nyt kokemus välineen täydelliseen hallintaan. Hänen kuviensa läsnäoleva piirre on hiljaisuus. Kuvat ovat latautuneita

hiljaisuudella ja kuitenkin täynnä voimaa. Niissä voi aistia aikaisemmin mainitsemani ”jyrisevän hiljaisuuden”. On merkittävää, että hänen kuviensa aiheet ovat puhtaasti arkisia, kuten zen ajattelu korostaa. Hänen ei tarvitse lähteä hakemaan aiheita kaukaa. Ne löytyvät aina lähiympäristöstä. Jokapäiväinen muuttuu merkitykselliseksi ja arkisessa kokemuksessa piilee valaistumisen siemen. Kuvien ehtymätön virta on ikäänkuin jatkuvaa harjoitusta, mietiskelyä.

Kaskipuron perusaihe on asetelma. Esineet ovat ikäänkuin näyttämöllä, jossa on meneillään intensiivinen draama. Kaskipuro itse ei halua selittää kuviaan. Hänen lähtökohtansa on hyvin epädramaattinen. Mutta hän myöntää, että jälkepäin kuvista saat-
taa löytyä uusia merkityksiä ja että ne ovat jatkuvasti avoimia katsojan tulkinnoille. Olennaista niiden synty-
miselle on perinpohjainen materiaalin työstäminen, prosessi, joka on tuttu myös itämaisessä ajattelussa. Graafikon ominaisuudet peräänantamattomuus ja kärsivällisyys ovat välttämättömät näiden kuvien synty-
miselle. Ku-
parilaattaa työstetään niin pitkään kuin on tarpeellista eikä työtä voi päästää käsistä ennen kuin se on täydellinen.

Myös opettajana Kaskipuro edustaa perinnettä, jossa tieto siirtyy opettajalta oppilaalle suorassa kontaktissa - ja siten että vain tekemällä itse voi oppia. Opettaja on suodatin, jonka persoonan kautta jotakin olennaista

ammattista ymmärretään, jolloin perinne jatkuu katkeamattomana.

Tapa millä Kaskipuro käsittelee juurikasta kertoo Hui-nengin tavasta nähdä, jolloin näkeminen ei ole erillään oloa vaan tila jossa katsoja on yhtä kohteensa kanssa. Juurikas on äärimmäisen hartaassa prosessissa muuttunut kolmiulotteiseksi olennoiksi, joka on läsnä tässä hetkessä. Lanttuun ja purjoon lankeaa voimakas puhdas valo, joka nostaa nämä esineet näkyviin syvästä mustuudesta. Musta on Kaskipuron töissä ääretön merkitystä täynnä oleva tila. Se ei koskaan ole pinta vaan elementti, joka antaa hetkelle merkityksen. Musta sateenvarjo nojaa seinään. Kuvapinta on jakaantunut mustaan ja valkoiseen. Mustaa taustaa vasten erottuu pieni valkoinen muna. Vaikka esine on kooltaan pieni se on äärimmäisen intensiivinen leikkautessaan esiin taustasta hienoine varjoihin. Mittakaavat ovat Kaskipuron töissä liikkuvia. Jossakin kuvassa mies ja silakka ovat samanpituiset. Katsojan ratkaistavaksi jää onko silakka miehen pituinen vai päinvastoin. Lanttu ja punajuuri tuntuvat suorastaan monumentaalisilta. Ankara valkoinen valo osuu lantun leikkauspintaan ja viereisessä pinnassa pehmeä puolivarjo rakentaa esineen kolmiulotteiseksi. Leivässä ja munassa on haluttu nähdä kristinuskon perussymboliikkaa. Ovathan nuo asiat merkityksillä latautuneita ja kätkevät itseensä elämän kaikki rakennusaineet. Alkumuna on vahva symboli koko ihmiskunnan historiassa ja kristinuskon

vain lainannut sen itselleen. Kaskipuron leipä ja muna ovat konkreettisia monella tavalla. Leipä on todella painava, muna taas kevyen kevyt. Materiaalit ovat Kaskipuron töissä koko ajan suorastaan aistittavissa. Siinä mielessä nämä kuvat ovat todella aistillisia, samaan aikaan henkisiä ja maallisia - niin ettei rajaa voi havaita.

Samalla tavalla aistien taidetta on japanilainen puutarha, jonne voi mennä sisään ja tuntea polun jalkojensa alla, haistaa sammaleen ja kasvien tuoksun. Kuitenkin ollaan ihmisen luomassa tilassa, jossa luonto on ilmaisun väline.

Ihmisen suhde luontoon on jotakin myötäsyttyä, joka kulkee mukana ehkäpä syvässä alitajuisessa muistissa niistä ajoista jolloin oltiin täysin riippuvaisia siitä, mitä luonnosta saatiin. Japanilaisen kulttuurin suhde luontoon heijastaa syvällisesti zen-ajattelua. Zenin voimakas vaikutus kaikkialla Japanin taiteessa on läsnäoleva. Samaa aikaan shintolainen luonnonuskonto sekoittuu ajatteluun ja syntyy erikoislaatuinen taidemuoto - puutarha.

Pentti Kaskipuron töiden ankarilla ja ehdottomilla elementeillä on yhteys japanilaisen puutarhan sommittelulähtökohtiin, samoin kuin niiden henkiseen sisältöön. Lanttu, muna tai leipä yksinkertaista taustaansa vasten, tilassa joka ei ole mitään, kertoo samaa kauraa ja pelkistettyä kieltä kuin valkoiselle hiekalle asetetut harvat kivet zenpuutarhassa. Katsoja, joka istuu luostarin katseluterassilla edessään tuo

vuosisatainen taideteos kokee samaa rauhaa Kaskipuron töiden äärellä. Tämä taideteos vain sattuu olemaan kolmiulotteinen. Iltään se saattaa olla n. 600 vuotta vanha.

Kiinalainen taiteilija Hsieh Ho sanoi v. 500: ”On aina ollut hyviä ja huonoja maalauksia - taiteessa kuitenkin termeillä vanhanaikainen ja moderni ei ole mitään sijaa.” Ja Picasso sanoi puolestaan vuonna 1923: ”Minulle ei ole olemassa tulevaisuutta tai menneisyyttä taiteessa. Ellei taideteos voi elää aina tässä hetkessä, sillä ei ole mitään merkitystä. Kreikkalaisten ja egyptiläisten taide, suurten varhaisten maalareiden taide on nyt elävämpää kuin koskaan.”

Kaskipuron taide on samalla tavalla ajatonta.

Shinto-temppelien puutarhat jäljittelevät luontoa. Niissä on luonnon elementtejä, puita, vettä, kasveja, jotka on järjestetty mahdollisimman luonnonmukaisesti, mutta samalla ikäänkuin todellisuudesta pienentäen. Zen-puutarha on ankarampi ja tyylielämpi ja sen elementit ovat rajatummalla - kivillä, hiekalla, harvat puut ja pensaat.

On arveltu, että puutarhan prototyyppi on alunperin ollut villiin luontoon raivattu aukio tai tila, joka on kalettu sammalilla tai pikku kivillä ja erotettu muusta ympäristöstä olkinuoralla tai bambuaidalla. Sen tarkoitus oli kommunikoida jumalmaailman kanssa. Lähellä Koya-vuorta Kioton lähellä oli temppeli ja tällainen aukio, jolta oli nä-

köyhteys vuoreen. Vuori oli 600-luvulla palvonnan kohde.

Puutarhalla on voimakas suhde sisä- ja ulkotilaan. Puutarha on ulkotila, mutta samalla se on kätkeytyä asunon tai temppelin sisäosiin, jonne on usein pääsy vain sisäkautta. Se on samalla ikäänkuin kääritty ja ympäröity ja paljastuu kävijälle ilmestyksenomaisesti kuin löydettyinä. Puutarha kommunikoi koko ajan myös sisällä olijoiden kanssa suurten avoimien oviaukkojen läpi. Puutarhaa voidaan katsella ja tarkastella kuin elävää vuodenaikojen mukaan vaihtuvaa taideteosta. Tarkastelutapoja on kaksi. Joko voidaan nauttia taideteoksesta tarvitsematta astua puutarhaan tai voidaan mennä siihen sisään ikäänkuin astuttaisiin maagisesti kolmiulotteiseen maalaukseen, jota voidaan tarkastella kuin vähitellen aukenevaa rullamaalauksia, joka avautuu silmien eteen yksityiskohta kerrallaan.

Toinen merkittävä piirre puutarhassa on usein asia nimeltä ”lainattu maisema” eli shakkei. Puutarhaan voidaan tietoisesti liittää kappale ulkopuolista maisemaa, joka paljastuu tietyn rajauksen, aidan tai puuryhmän takaa. Kysymyksessä saattaa olla esim. etäinen vuori, jonka sinertävä huippu kohtaa katsojan tarkasteltavaksi pienoismaailman tuolla puolen. Toinen nimitys tälle piirteelle on ikedori eli ”elävältä vangitseminen” ja se sai alkunsa 1300-luvulla, jolloin Tenryuji-temppeli oli kuuluisa kirsikankukistaan keväällä ja kaukaisilla rinteillä hohta-

vista vaahteroista syksyllä. Useita sommittelutapoja on käytössä - puiden, pensaiden ja kivien lisäksi jopa paikka, josta voidaan nähdä tyhjä taivas, on tärkeä. Pyritään äärimmäisen huolellisella suunnittelulla lopputulokseen, jonka on oltava täysin luonnollinen, kuin itsestään syntynyt. Kiviä, jotka muodostavat olennaisen osan puutarhasuunnittelua, etsitään usein vuosikausia ennenkuin oikeanlaiset löytyvät.

Sana maisema - sansui - tulee suoraan kiinan kielestä ja merkitsee vuoren ja veden yhdistelmää. Vanhan legendan mukaan jumalat saapuivat veden yli Japaniin. Niiden asuinpaikat olivat kelluvia saaria, jotka lähestyivät ja jälleen katosivat. Kivien merkitys puutarhassa saattaa viitata tähän. Hiekkaharavoidaan kivipuutarhan kivien ympärillä joka aamu meren laineita muistuttaviksi aalloiksi. Kivipuutarhat ovat mietiskelevän zen-buddhalaisuuden ilmentymiä. Niiden järjestys kuvaa monimerkityksellisellä tavalla ihmisen suhdetta henkiseen ja fyysiseen maailmaan. Kivien asettelussa on omat sommittelusääntönsä, joissa tulee ottaa huomioon horisontaalisuus, vertikaalisuus ja diagonaalisuus. Näiden yhdistelmästä syntyy usein kolmiosommittelu, joka viittaa sakuraaleihin merkityksiin, ennen kaikkea ihmisen mietiskeilyasentoon, risti-istuntaan.

Daisen-in temppelin puutarha Kiotossa on esimerkki kivipuutarhan merkityksistä. Se rakennettiin Muro-machi-kaudella v. 1509. Puutarhassa on kiviryhmä, joka esittää kilpikonnan.

Kilpikonnan symboloi syvyyksiä, joihin ihmismieli voi sukeltaa - valtameren pohjaan saakka. Toinen kiviryhmä esittää kurkea, joka voi levitetyn siivin kohota taivaan korkeuksiin. Horaisuori keskellä kuvaa taivaan ja maan liittoa, iloa ja pettymystä, jotka molemmat kuuluvat inhimilliseen kokemukseen.

Toinen esimerkki ns. kuivasta maisemapuutarhasta on Saiho-ji tempelin kivivesiputous, jonka on sanottu kuvaavan järkkymätöntä vastavoimaa vedenalaisille pohjavirtauksille. Zen-puutarha on ottanut ikäänkuin tietoisemmän roolin ihmisielen ymmärtämisessä. Kun shinto-puutarha edustaa jotakin jota voidaan ihailla luonnon ilmentymänä, zen-puutarhassa kunnioitetaan ihmisen tajuntaa ja luovuutta. Tällä tavoin erotetaan luonto ja kulttuuri toisistaan. Näen zen-puutarhan kuvakielessä yhtymäkohtia länsimaiseen ajatteluun, esim. Jungilaisuuteen. Ei ole sattumaa, että Jung oli ensimmäisiä länsimaalaisia ajattelijoita, jotka kiinnostuivat zen-buddhalaisuudesta ja sen yhteydestä ihmisen alitajuntaan.

Kun kiviä palvottiin shinto-tempeleissä, ne nähtiin välineinä, joiden avulla kommunikointi jumalten kanssa. Kivet olivat jumalten ruumiillistumia. Ne olivat linkejä luonnon ulkoisen ja ihmisen sisäisen maailman välillä. Zen-puutarhassa puutarha eli taideteos edustaa ulkoista maailmaa, mutta huomio kohdistuu sisäänpäin luonnonelementtien välityksellä. Puu-

tarhan edellytetään edistävän itseymmärrystä, sisäisen itsen löytymistä.

Samalla tavalla Kaskipuron kuvissa tavanomainen, arkinen ja havaittava saa ajatukset kääntymään sisäiseen tarkasteluun. Kaskipuron asetelmien yksinkertaiset esineet palvelevat näkemistä, jossa kohde ja katsoja ovat yhtä.

Puutarha kehittyi edelleen teepuutarhaksi, jonka tarkoitus oli auttaa seremoniaan osallistuvia valmistautumaan psykologisesti tapahtumaan. Ulomman ja sisemmän puutarhan merkitys on siirtyminen ulkoisesta maailmasta sisäiseen. Teeseremoniaa on kuvattu polkuna valaistukseen. Teeseremonia edustaa luonnollisuutta ja yksinkertaisuutta äärimmillään. Seremoniasa käytetyt esineet, itse teehuone, joka symboloi vaatimatonta vuoristomajaa, polku, joka edustaa vuoristopolkua. Kaikki on yksinkertaista, suorastaan karheaa, tarkoituksellisen kömpelöä. Teeseremonian yksinkertaiset liikkeet ja näennäisen arkinen toiminta avaa silmät elämässä piilevälle rikkaudelle. Katsoja muuttuu kokijaksi ja osallistujaksi.

Helvi Juvosen runo Pikarijäkälä puhuu samasta asiasta.

Jäkälä nosti pikarinsa hauraan,
ja sade täytti sen, ja pisarassa
kimalsi taivas tuulta pidättäen.

Jäkälä nosti pikarinsa hauraan:
Nyt malja elämämme rikkaudella.

Runon otsikossa on viite Luukas 17: 21. Se kuuluu näin:

Eikä voida sanoa: ”Katso, täällä se on”
tai ”tuolla”, sillä katso,
Jumalan valtakunta on sisällisesti
teissä.

Pekka Jalkanen, säveltäjä, etnomusikologi

HENKINEN, HENGELLINEN JA MUINAINEN

Henkisyys on taiteen tekemisen ehto ja lähtökohta. Henkisyys on ihmislajin perusominaisuus ja sukua sielun ja tajunnan käsitteille. Ihmisen tietoisuus ei pysty rationaalisesti selittämään, mitä henkisyys on. Tietoisuutemme on vajaa. On turvaututtava intuitioon.

Intuitio on puolestaan samanlainen ihmiseen istutettu perusominaisuus kuin henkisyys. Intuitio on ikkuna henkisyteen, sieluun ja tajuntaan. Taide on keino tavoittaa intuitio. Taiteen lajeista musiikki on erikoisasemassa, koska se perustuu muuhun kuin puhuttuun tai kirjoitettuun kieleen. Jopa lauluissa, joissa on teksti, musiikki on tärkeämpi kuin kieli. Kieli tavoittelee tajuntaa ja sielua tarkoin käsittein ja merkityksin. Musiikin keinot ovat tiedostamattomampia. Musiikki käsittelee usein tunteita, mutta silti se on muuta kuin tunteet. Se on vain musiikkia, aineetonta merkitystä, joka ohikiitävän hetken voi viedä kuulijansa henkisyteen, sieluun, syvään tajuntaan. Sen takia on musiikki, vaikka onkin ”täysin tarpeetonta, aivan välttämätöntä” (Heikki Laitinen).

Hengellisyys on henkisyyden mytologiaa. Se on arkikäsittein ja vertauksin esitetty kuva henkisyydestä, sielusta ja syvästä tajunnasta. Muinaissuomalaisilla sielu tarkoitti ihmisen

varjoa, aineetonta seuralaista, jonka voi nähdä, mutta jota ei voi koskaan saada kiinni. Maailman eri mytologiat ja uskonnot käsittelevät kaikki samaa asiaa: ihmisen osaa maailmankaikkeudessa. Sen takia kaikki uskonnot ovat samalla lähtöviivalla. Allah on Jumala ja Jumala Allah, shamaani on pappi ja pappi shamaani. Eikä ole uskontoa, jossa ei olisi musiikkia. Vai onko musiikki itse pappi tai shamaani, tie kohti sielua ja syvää tajuntaa?

Oma tieni kohti näitä kysymyksiä on kulkenut arkipäiväisesti. Tahtomattani ja vapaasta tahdostani olen näköjään kulkenut kohti vanhoja musiikkeja, pohjoiseen ja etelään. Kun vielä saisi selville, millaista oli sumerien musiikki. Ennen ja jälkeen vedenpaisumuksen.

Minna Pöllänen, muusikko

MOZART JA EROS

Läpäisemätön verho peittää usein ihmiseltä ikuisen ja tärkeän. Hän tietää, että alhaalla on jotakin, mutta hän ei näe sitä. Verho heijastaa päivänvaloa.
(Wittgenstein 1949)

Kuten Salieri Pushkinin näytelmässä *Mozart ja Salieri*, moni säveltäjä on joutunut toteamaan, että Mozartilla ei ole seuraajaa, häneltä ei voi oppia sävellystekniikkaa.

On mielenkiintoista verrata nuoren Beethovenin ja Mozartin soinaattimuotoisten teosten avauksia. Siinä missä Beethoven *rakentaa* jännitteen, joka vaatii ratkaisua (omien sanojensa mukaan "tarttuu kohtaloo kurkusta kiinni"), Mozart *antaa rakentua* toisiaan täydentävistä elementeistä harmonisen kokonaisuuden, vastapoolien tasapainon. Usein toinen niistä on eks-pansiivinen, maskuliininen *yang*, toinen taas lempeä, hyväilevä *jin*. Tämä androgyynisyys ilmenee varsinkin Mozartin Es-duuri -teoksissa, joissa vastapoolit aina enenevässä määrin lähestyvät toisiaan, kunnes lopulta viimeisessä kvintetossa sulautuvat yhteen. Niiden yhteensulautuminen kuvastaa myös muodon ja sisällön ykseyttä. Musiikin ilo on symmetriaa!

Minulle Mozart on lapsuudesta asti ollut hyvä henki ja johtotähti. Voi-

siko olla, että lapselle, joka ei vielä ole rakentanut seiniä itsensä ja kaikkeuden välille, Mozart avautuu luonnollisemmin ja syvemmältä kuin älylliselle aikuiselle? Lapsi vaistoa, että Mozartin musiikki on todellisempaa, orgaanisempaa kuin ihmisten keinotekoiset rakennelmat. Myöhemmin C.G. Jung on valaissut minulle tätä omien lapsuusvuosien vaistomaista ahaa-elämystä. Jung sanoo: "Psykologina uskon, että armon tila on olemassa. Se on sielun täydellisen seesteisyyden tila, luova tasapaino, henkisen energian lähde. Jumalan läsnäolo ilmenee psyyken syväkokemuksessa vastakohtien ykseytenä (*coincidentia oppositorumina*)."

Mozartin musiikki kumpuaa suoraan tästä lähteestä.

Mozartin *Taikauihussa* -teoksessa joka syntyi samoihin aikoihin kuin Es-duuri kvintetto - Es-duurilla on ratkaiseva symbolinen merkitys. Vaikka Taikauihulun libretossa on sekavuutta ja näennäisiä ristiriitoja, niin edellyttäen että sen symbolinen merkitys avautuu, kaiken alta paljastuu kirkas

perussymmetria, joka on saman hengen tuote kuin mainitussa kvintetossa. Kaikilla oopperan henkilöahmoilla on symbolinen parinsa, hyvä ja paha täydentävät toisiaan eivätkä jää mustavalkoisesti erilleen. Esimerkiksi Yön Kuningattaren destruktiivisella puolella on vastaparinsa Paminan naisellisessä intuitiossa. Juuri Paminahan ojentaa Taminolle taikahuilun, jonka avulla (siis 'feminiinisen' intuition) hän läpäisee tuli- ja vesikokeet ja siten integroi hyvän ja pahan voimat. Yön Kuningattarella on myös toinen vastapari, 'hyvä' Sarastro, jonka pimeää puolta taas Monostatos edustaa - ja niin edelleen.

Es-duurin symboliarvo vastapoolien liittona, transformaation sävelajina, juontuu gnostilaisuudesta ja avautuu arabialkemian koodikielen kautta. (Mozarthan oli vapaamuurari ja tunsii vetoa nimenomaan veljeskunnan mystiseen haaraan. On näyttöä siitä, että Mozart otti vapaamuurariuden vakavasti.) Es-duuri liittyy symbolisesti elohopeaan, joka arabialkemiassa on salasana 'sydämen lukon avautumiselle' (*zibaq*). Kun ajatellaan alkemistien viehtymystä lukumystiikkaan, on helppo nähdä yhteys Es-duuriin pythagoraiseen kvinttiympyrään neljäntenä sävellajina C-duurista alaspäin lukien. Bachille kuten myös Mozartille C-duuri - tuo valkoinen, kirkas, puhdas - edusti 'Jumalan sävellajia'. Tähän kaikkeen liittyy syvä mystinen arvoitus: Onko Es-duuri juuri sydämen - y-

ogakielellä: neljännen sydänochakran - sävellaji?

Tuskin kukaan säveltäjä on ilmentänyt rakkauden olemusta täydellisemmin kuin Mozart Es-duurillaan. Kuunnelkaamme vaikka alttoviulun ja viulun tai oboen ja klarinetin vuoropuhelua Sinfonia Concertantessa K. 364 ja puhallinserenadin K 361 Adagio-ossassa. Näistä lämpöä ja kaipuuta hehkuvista nuoruudenteoksista kehitys sittemmin kulki kohti yhä suurempaa valoa ja yksinkertaisuutta, kohti Logoksen ja Erokseen yhdentymistä.

Mozartilta emme opi tekniikkaa. Aikalaisensa hän jätti hämmennyksen valtaan. Ainoastaan suurin heistä - Beethoven - pystyi seuraamaan häntä. Beethovenille Mozartin Es-duuri oli suuri haaste päätellen hänen sinnikäistä yrityksistään ylittää mestarinsa kirjoittamalla uusiksi juuri tämän sävellajin teoksia, mutta silti tavoittamatta niiden androgyynistä henkeä. Beethovenin Es-duuri on pikemminkin maskuliinisen herooinen. Mozartilaisen Es-duurin henki näyttää avautuvan hänelle vasta viimeisissä teoksissa, kuten pianosonaatissa Opus 111 ja Diabelli-muunnelmissa, joissa tämä sävellaji ilmestyy yllättäen käännekohdassa transformaation symbolina. Mutta tämä on jo toinen tarina...

Minulle Mozart on ollut se säveltäjä, se voima, joka Platonin Erokseen tavoin on yhdistänyt näennäisesti toisilleen vieraita asioita ja tehnyt minusta eheämmän.

